
Izvorni znanstveni rad

Ana Grgić, Davor Nikolić
Filozofski fakultet, Zagreb
Hrvatska

**UPOTREBA I PREPOZNAVANJE ANTONOMAZIJA – USPOREDBA
MLADIH I STARIJH GOVORNIKA**

SAŽETAK

U antičkoj se retorici i poetici terminom antonomazije označavala zamjena vlastitoga imena apelativom, epitetom ili perifrazom. Od 17. stoljeća, pod utjecajem nizozemskoga retoričara Gerardusa Vossiusa, antonomazija se shvaća i kao zamjena apelativa ili skupa određenih osobina vlastitim imenom. Ova novija podvrsta naziva se stoga i vosijanskom antonomazijom, za razliku od tzv. prave ili antičke. Antonomazije se grade na imenima mitoloških, povijesnih, biblijskih i književnih osoba ili mjesta (vlastitih imena općenito). U novije je vrijeme veliko izvorište i popularna kultura (film, televizija, šport, glazba). Vosijanske antonomazije nerijetko postaju frazemima, a njihova dugotrajna upotreba može stvoriti leksikalizirane antonomazije (eponime). Ovo je istraživanje željelo utvrditi sličnosti i razlike u upotrebi obaju tipova antonomazija kod govornika starije i mlađe dobi. Ispitivanje je provedeno s pomoću upitnika koji se sastojao od triju testova. Potvrđena je pretpostavka o generacijskim razlikama u upotrebi i prepoznavanju suvremenih, ali i sličnostima kod biblijskih imena, te je utvrđena veza između stupnja školovanja i prepoznavanja povijesno-mitoloških antonomazija.

Ključne riječi: retorika, trop, antonomazija, frazem, eponim

UVOD

Povijest shvaćanja termina

Poticaj za ovo istraživanje (aktivne) upotrebe i (pasivnog) znanja antonomazije bilo je prije svega dvojako shvaćanje ove retoričke figure, točnije tropa. U antici su pod antonomazijom podrazumijevali zamjenu vlastitog imena općom imenicom (apelativom), epitetom ili perifrazom (npr. *Pjesnik* umjesto Homer, *Brzonogi* umjesto Ahilej ili *Zeusov i Letin sin* umjesto Apolon). Definicije antonomazija u retoričkim priručnicima često ne navode sve zamjene (apelativ, epitet, perifraza) vlastitih imena, odnosno stavljaju naglasak na neku od njih (usp. Dumarsais i Fontanier, 1967; Lausberg, 1990; Lanham, 1991; Drews, 1992; Cuddon, 1999; Škiljan, 2003; Popović, 2007; Škarić, 2008).

Naziv antonomazija dolazi od grčkih riječi *anti* (umjesto) i *onomazein* (imenovati) (Holmqvist i Pluciennik, 2010), a što ovu figuru najjednostavnije objašnjava kao davanje općeg ili zajedničkog imena umjesto vlastitog, tj. pojedinačnog. Naravno, ta pojava ima svoja ograničenja – svođenje apelativa na samo jednu osobu ograničeno je i vremenom i prostorom. Dok je za stare Grke *Pjesnik* bio Homer, za Rimljane je to bio Vergilije. Slična je stvar i s antonomazijom *Govornik*: za Grke se pod time mislilo na Demostena, a Rimljanima je to naravno bio Ciceron. Neke antonomazije uobičajene za antičko doba nastavile su se koristiti i u srednjem vijeku (npr. *Filozof* za Aristotela), a neke su prestale biti razumljive ili su počele označavati novu osobu. Naravno, javljale su se i nove antonomazije koje su svojom neobičnošću i inventivnošću preživjele stoljeća i postale dijelom opće kulture i u naše doba. Tako je npr. općepoznato da se pod *Bičem Božjim* misli na Atilu, hunskog vođu iz 5. st., a da je *Kralj Sunce* francuski vladar Luj XIV. iz 17. stoljeća. Kada govorimo o prostornoj ograničenosti pojedinih antonomazija, onda prije svega mislimo na razlike uvjetovane kulturnim tradicijama. Tako manje-više svaka kultura jedan od svojih gradova naziva *Gradom*. Kod Grka je to bila Atena, kod Rimljana Rim, a nama je to Dubrovnik. Kada se govori o *Gradovima*, zanimljivo je primijetiti da popularna serija *Seks i grad* (*Sex and the City*) zbilja primarno misli na *The City*, odnosno New York. Također, dok je za nas osmanlijski sultan iz 16. stoljeća Sulejman I. poznat i kao *Veličanstveni*, u turskoj je povijesti on ostao zapamćen kao *Zakonodavac*.

Ovakav je tip antonomazija čest i danas, posebice u publicističkom diskursu. Poznata nam je tako *Čelična Lady* Margaret Thatcher (što se metaforično prenosilo i na druge odlučne žene na čelnim položajima) ili *Ruža Hrvatska*, odnosno Savka Dabčević Kučar. Posebno su športski novinari "plodni" u stvaranju ovakvog tipa antonomazija. Moglo bi se reći da nema športaša koji se posebno istaknuo u svojoj disciplini, a da iznimno brzo nije dobio i stalnu antonomaziju, npr. *Snježna Kraljica* (Janica Kostelić), *Šaka sa Srednjaka* (Željko Mavrović) ili *Div sa Šalate* (Ivo Karlović).

Dok su sve ove pojave još od antike prepoznavane kao antonomazije, novovjekovne su retorike počele i donekle suprotnu pojavu također nazivati

antonomazijom. U ovom se slučaju radi o davanju vlastitog imena apelativu, točnije skupu osobina. Takva je upotreba bila poznata i u antici, ali tek se od 17. st. zbog radova nizozemskoga retoričara Gerardusa Johannisa Vossiusa (*Rhetorices contractae*, 1621. i *Elementa rhetoricae*, 1625) i ona prepoznaje kao tip antonomazije. Vossius se bio priklonio učenju francuskog filozofa Petra Ramusa (Pierre de la Ramée) o četirima osnovnim tropima (metafori, ironiji, metonimiji i sinegdohi) (Meyer i sur., 2008:111), a upravo je u antonomaziji prepoznao sinegdohski odnos zamjene roda za vrstu i vrste za rod (*genus pro specie / species pro genere*) (Benčić, 1995). Dok su i antički retoričari utvrdili da antonomazija ima moć zamjene oznake vrste umjesto individue (*species pro individuo*), gdje se oznaka za vrstu pjesnika, govornika ili filozofa može pridjenuti samo jednoj istaknutoj osobi (Kvintilijan, 1984), Vossius daje antonomaziji mogućnost zamjene individualnog imena za oznaku neke vrste (*individuum pro specie*). Antonomazijom stoga nazivamo i zamjenu cijele skupine ljudskih osobina imenima određenih povijesnih ili fiktivnih osoba koje su se u određenoj kulturi istaknule upravom tim istim osobinama. Želimo li tako nekoga kvalificirati izdajnikom, kulturno nam je pamćenje ostavilo pregršt mogućnosti. Možemo ga nazvati (kronološki) *Brutom*, *Judom* ili *Kvislingom*. Svaka je od ovih osoba trag ostavila svojim izdajničkim ili kolaboracionističkim postupcima i za prosječno obrazovane osobe europskoga kulturnoga kruga njihova su imena jasna i snažna oznaka izdajništva.

Kada danas želimo razlikovati ova dva tipa antonomazija, onda prvi tip još nazivamo i pravim ili antičkim antonomazijama, a ove druge prema svome zagovaratelju (također antonomazijski) vosijanskim antonomazijama. Neki suvremeni autori prvi tip nazivaju metonimijskom, a drugi metaforičkom antonomazijom (Holmqvist i Pluciennik, 2010), ali takva podjela nije univerzalno prihvaćena.

Upotrebe antonomazija

I jedan i drugi tip antonomazija upotrebljava se na različite načine, a upravo ti načini određuju i percepciju samoga tropa. Kvintilijan je primijetio kako je antonomazija (u antičkom shvaćanju) češća u pjesništvu nego u govorništvu (Kvintilijan, 1984:269). Budući da prvi tip antonomazija vrlo često proširuje iskaz upotrebom složenih epiteta ili perifraza (npr. *Otac bogova i ljudi*, *Sluga slugu Božjih* i sl.), on se i više koristio u razdobljima koja su preferirala gomilanje izraza (helenističko ili barokno razdoblje primjerice). Danas, kao što je ranije navedeno, antičke antonomazije prevladavaju u publicističkom diskursu i često pokazuju iznimnu kreativnost svojih tvoraca, a vrlo se brzo šire i prihvaćaju među čitateljima i slušateljima. Publicistički je diskurs sklon i upotrebi vosijanskih antonomazija, ali najčešće se koriste ona imena za koja se pretpostavlja da će široj ili barem ciljanoj publici biti samorazumljiva. Tako je nedavno Mirjana Sanader postala *Lady Macbeth* (Mirković, 2010), a Dragutina Lesara novinari doživljavaju *Don Quijoteom* (*Nedjeljom u 2*, 9. siječnja 2011). Svi ovi primjeri pokazuju kako je u današnje doba upravo publicistički diskurs,

pisani i govoreni, najvažniji prostor u kojem nastaju i putem kojega se šire antonomazije. Ipak, primjeri koje tamo nalazimo nužno računaju na široku, dapače masovnu prepoznatljivost, odnosno na pasivno znanje koje bi morali posjedovati recipijenti tih tekstova. To ne umanjuje retoričku vrijednost tih figura, ali uvijek postoji opasnost od pretjerane upotrebe, čime figurativnost postaje izlizana i potrošena.

Sasvim je drugačiji slučaj u književnoumjetničkim tekstovima. S obzirom da je od romantizma naovamo individualnost i originalnost pretpostavka vrhunske umjetničke književnosti, dobri književnici (a time i dobri stilisti) posežu za neobičnim i teže razumljivim antonomazijama. Takve antonomazije teoretičari imenuju kao *stilogene*, naglašavajući time da one "upućuju na govornikovu ili piščevu domišljatost" (Bačić, 2010:7). Donekle je tome slična upotreba koju Lausberg (1990:72) označava kao *kontekstualnu*, misleći prije svega na one primjere antonomazija koje su razumljive samo iz najbližeg konteksta (npr. *Kralj* ili *Majka* u određenom tekstu). Moglo bi se govoriti i o *stilogenim kontekstualnim* antonomazijama, čime bi se označile antonomazije karakteristične za jedno djelo, jednog autora ili jedno određeno razdoblje, bilo književno ili povijesno.

Uz opisanu individualnu, stilogenu upotrebu antonomazija, ne smije se zaboraviti ni ona posve suprotna, tj. *leksikalizirana* upotreba. Brojni su takvi primjeri kada ni govornici, a ni recipijenti ne prepoznaju da je određeni izraz nastao preko vosijanske antonomazije. U pitanju je podvrsta katakreze, odnosno tzv. okamenjenog tropa, a sama je pojava česta u svim živim jezicima jer se za nove pojmove u izvanjezičnoj zbilji teško pronalaze novi izrazi. Vosijanske antonomazije omogućuju tako da se određeni izum nazove imenom svoga tvorca (*makadam* po škotskom inženjeru Johnu Loudonu McAdamu ili *sendvič* po engleskom grofu od Sandwicha, koji je navodno prvi jeo ovaj danas tako običan gastronomski pripravak) ili da se određeno zanimanje nazove po osobi koja ga je utemeljila ili se u njemu iznimno istaknula (npr. *mentor* prema liku iz *Odiseje* ili *mecena* prema Gaju Cilniju Mecenatu, pokrovitelju umjetnosti na dvoru prvoga rimskoga cara Augusta). Ovu pojavu jezikoslovci nazivaju *eponimizacijom*, a navedene primjere *eponimima* (Mršić, 2000). Eponimi su svuda oko nas, a upravo im njihova potpuna nefigurativnost jamči status opće imenice u nekom jeziku. Što je neprozirnija veza s polazišnim vlastitim imenom, to je eponim manje obilježen u jeziku. Među "najuspješnijim" eponimima bili bi tako *kralj* (od Karla Velikog) ili *silueta* (od prezimena francuskog ministra financija iz 18. st. Étiennea de Silhouettea).

Naposlijetku bi trebalo spomenuti i frazeologizaciju antonomazija, tj. pojavu da se vosijanski tip antonomazija u određenoj kulturi koristi unutar frazema (npr. *biti Metuzalem*, u značenju "biti (jako) star" ili *Sodoma i Gomora*, u značenju "razvratno mjesto"). Bitno je naglasiti kako se takvi frazemi ni po čemu ne razlikuju od ostalih frazema s vlastitim imenom (npr. *Martin u Zagreb – Martin iz Zagreba*, u značenju "vratiti se neobavljena posla"). Naravno, sve ono što vrijedi za frazeme općenito, vrijedi i za one koji su nastali antonomazijom, a

tu se prije svega misli na njihovu prostornu i vremensku ograničenost (usp. Raguž, 1979; Matešić, 1993).

Izvorišta antonomazija

Imena u vosijanskim antonomazijama mogu biti sva vlastita imena (najčešće antroponimi i toponimi) koja su se unutar određene kulture ili kulturnoga kruga nametnula kao reprezentativna za označavanje određene osobine. Ta su se imena "proslavila" bilo vrlinama bilo manama svojih stvarnih ili izmišljenih nositelja. Upravo je taj "stvarnosni" status, odnosno činjenica da ta imena potječu ili od stvarne (povijesne) ili od izmišljene (fiktivne) osobe, osnovni kriterij prema kojemu možemo podijeliti vosijanske antonomazije.

Imena stvarnih osoba najčešće dolaze iz povijesti (u najširem smislu te riječi), pa tako danas imamo mnoštvo antonomazija s imenima vladara, vojskovođa te znanstvenika i umjetnika (npr. "diktator; manipulator": *Hitler* ili *Staljin*; "pametna": *Einstein* ili *Tesla*; "(glazbeni) virtuoz", "čudo od djeteta": *Mozart*). U novije doba pojavljuju se i imena iz svijeta športa i popularne kulture (npr. "vješt nogometaš": *Pele*; "razmažena, objesna bogatašica": *Paris Hilton*). Zanimljiva je pojava spajanja antičkih i vosijanskih antonomazija, posebice česta za osobe iz svijeta športa i zabave. Dražen Petrović je tako *košarkaški Mozart*, a opskurnu "zvijezdu" Hanu Hadžiavdagić mediji su prozvali *bosanskom Paris Hilton*.

Iako *Golijat*, *Narcis*, *Don Quijote* ili *Madame Bovary* zasigurno nisu nikada stvarno postojali, njihova su se imena tako dobro održala u kulturnome pamćenju da su postala tipične antonomazije za "gorostasa", "taštu osobu", "borca s nerealnim ciljevima" ili "nezadovoljnu ženu koja bježi od stvarnosti". Izvorišta fiktivnih imena najčešće su književna djela, stripovi i filmovi, a europski je kulturni krug neizmjereno blago imena naslijedio iz grčko-rimske mitologije te *Biblije*. Za hrvatsku je kulturnu tradiciju *Biblija* bila i ostala od neprocjenjive važnosti, posebice u frazeologiji (npr. *biti nevjerni Toma*; *skupo k'o svetog Petra kajgana*) i tradicijskoj kulturi (narodni običaji, usmena književnost), ali i u povijesti pisane književnosti (Marulićeva *Judita*, prvo cjelovito umjetničko djelo na hrvatskome jeziku, obrađuje starozavjetnu priču) (usp. Botica, 1995; Ribarova, 2001).

CILJEVI I PRETPOSTAVKE ISTRAŽIVANJA

Istraživanjem se željelo provjeriti kakva je aktivna upotreba vosijanskih antonomazija kao i kakvo je njihovo pasivno znanje, tj. prepoznavanje. Također, provjeravala se i aktivna upotreba antičkih antonomazija. Nije se provjeravalo prepoznavanje antičkih antonomazija jer je njihov odnos s vlastitim imenom koje zamjenjuje jednoznačan, što nije slučaj s vosijanskim antonomazijama. Npr. za ponuđenu antičku antonomaziju *Zemlja Izlazećeg Sunca* očekuje se da će ispitanici ili znati da se radi o Japanu ili neće ponuditi nikakav odgovor, ali vosijanskoj pak antonomaziji *Ivica Kičmanović* različiti ispitanici pridaju često

posve oprečne značajke (npr. "inteligentno dijete sa sela", "neshvaćeni intelektualac", "propali čovjek", pa čak i "zgubidan"). Primarni je cilj bio utvrditi sličnosti i razlike u upotrebi obaju tipova antonomazija kod govornika starije i mlađe dobi, a zatim odrediti postojanje razlika prema spolu, stupnju školovanja, općoj informiranosti ili praćenju kulturnih sadržaja.

Početna je pretpostavka da će dvije skupine ispitanika pokazati određene razlike u upotrebi pojedinih vlastitih imena, odnosno da će pojedinim vlastitim imenima pripisivati različite oznake. Najveće su se razlike očekivale za tzv. pomodne antonomazije, koje su često ograničene na samo jednu generaciju ili društvenu podskupinu. Npr. pretpostavka je bila da će antonomazije za osobe i mjesta koja bismo mogli svesti pod zajednički nazivnik *popularna kultura* (šport, film, glazba) bolje prepoznavati mlađa populacija, ali samo ako je riječ o suvremenim imenima. Očekivale su se i sličnosti i to ponajprije kod vlastitih imena koja su već frazeologizirana, kao i kod imena biblijskoga podrijetla.

Uz ovu osnovnu hipotezu, ispitivale su se i neke dodatne koje su uključivale veze sa spolom, stupnjem školovanja, općom informiranosti ili praćenjem kulturnih sadržaja. Pomalo se stereotipno pretpostavljalo da će ispitanice slabije prepoznavati antonomazije iz svijeta športa, a ispitanici iz svijeta zabave. Također, očekivalo se da će školovaniji ispitanici, neovisno o dobi i spolu, bolje prepoznavati i koristiti povijesne, mitološke i literarne antonomazije, a da će isto vrijediti i za ispitanike koji više prate kulturne sadržaje, odnosno imaju bolji stupanj opće informiranosti.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Za sudjelovanje u istraživanju odabrane su dvije skupine ispitanika. Prvu su činili ispitanici u dobi od 18 do 25 godina, a drugu ispitanici stariji od 50 godina. Ovime su se željele jasnije odrediti generacijske pomodne antonomazije za razliku od onih koje pripadaju općoj kulturi. Upravo stoga nisu ispitivani govornici "srednje dobi".

Istraživanje je provedeno s pomoću upitnika koji se sastojao od četiriju dijelova. U prvom dijelu upitnika prikupljeni su osnovni demografski podaci o ispitanicima (dob, spol, stupanj školovanja, zanimanje, mjesto u kojem je proveden najveći dio života) te podaci o praćenju kulturnih sadržaja i općoj informiranosti (knjige, novine i časopisi, kazališta i muzeji, filmovi, televizijski kvizovi, vrsta televizijskoga programa). Za posljednje dvije skupine podataka ispitanicima su bila ponuđena tri skalirana odgovora (npr. rijetko, povremeno, redovito; manje od 5, od 5 do 10, više od 10). Tim se pitanjima provjeravalo postoji li veza između učestalosti praćenja najčešćih izvora antonomazija te njihove upotrebe i prepoznavanja.

U istraživanju je sudjelovalo 83 ispitanika, 46 "mlađih" i 37 "starijih". U objema skupinama ispitanika bilo je više žena nego muškaraca (u omjeru 2:1). Prosječna dob prve skupine bila je 22, a druge skupine 59 godina. U mlađoj skupini prevladavalo je gimnazijsko obrazovanje (65%), što je i razumljivo jer su

ispitanici te skupine svi bili u dobi od 18 do 25 godina. Prvostupnika i fakultetski obrazovanih bilo je po 11%, a onih sa završenom strukovnom školom 13%. U starijoj je skupini podjednak broj ispitanika završio strukovnu školu (35%) i fakultet (32%), 19% završilo je gimnaziju, 11% višu školu, a 3% samo osnovnu.

Drugi dio upitnika sastojao se od triju testova (ANT1, ANT2, ANT3). U prvome se testu od ispitanika tražilo da na temelju kratkoga opisa navedu neko vlastito ime koje će biti u skladu s ponuđenim opisom. Ponuđeno je 14 različitih opisa i za većinu je postojalo nekoliko očekivanih rješenja (npr. "brz vozač": *Schumacher/Lauda/Senna/Fangio*), a za nekoliko se opisa nisu mogli predvidjeti odgovori. Takvim se zadacima htjelo provjeriti hoće li određena vlastita imena prevladavati u pojedinoj skupini ispitanika. Na kraju se pokazalo da je baš u ovim primjerima došlo do velikoga raspršenja u odgovorima (npr. "dobra pjevačica" ili "lijepa žena"). Drugim se testom provjeravalo hoće li ispitanici uspjati ponuditi odgovarajuću antičku antonomaziju za ponuđena vlastita imena. Za svih je 14 ponuđenih vlastitih imena ustaljena barem jedna antonomazija, dok je za neke primjere moguće navesti i više njih (npr. "Isus Krist": *Spasitelj, Sin Božji, Otkupitelj, Gospodin, Nazarećanin, Galilejac*). Posljednjim se testom provjeravalo pasivno znanje vosijanskih antonomazija. Bilo je ponuđeno 12 vlastitih imena (npr. Kvisling, Twiggy, Metuzalem), a ispitanici su trebali navesti najvažnije karakteristike koje to ime može zamjenjivati. U svim se testovima nastojao navesti podjednak broj imena iz različitih izvora, dakle bile su zastupljene različite mitološke, povijesne, biblijske i književne osobe ili mjesta, te osobe i mjesta iz svijeta popularne kulture (film, televizija, šport, glazba).

Ispitivanje se provodilo individualnim rješavanjem upitnika, u trajanju od 20 minuta. U uputama za rješavanje testova naglašeno je da nema "točnih" i "netočnih" odgovora, čime se poticalo ispitanike da uvijek pokušaju ponuditi odgovor koji smatraju odgovarajućim u određenom zadatku.

REZULTATI I RASPRAVA

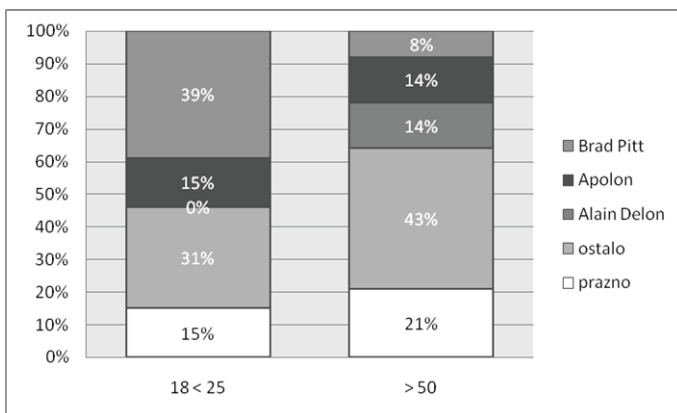
Što se tiče praćenja kulturnih sadržaja, pojavile su se određene razlike među ispitanicima. Više od deset knjiga mjesečno pročita čak 52% mlađih ispitanika, a među starijim je ispitanicima upola manje ljubitelja "pisane riječi" (22%). Međutim, ovdje valja napomenuti da mlađi ispitanici najvećim dijelom pripadaju studentskoj populaciji. Kada je riječ o novinama, stariji su ispitanici revniji pa ih 49% čita redovito, 38% povremeno, a tek 14% rijetko. Među mlađim ispitanicima samo je 33% redovitih čitača, a 61% čita samo povremeno. Kazališta i muzeje ni jedni ni drugi ne posjećuju često. Prema slobodnoj procjeni kulturne institucije manje od pet puta godišnje posjećuje 48% mlađih i 78% starijih. Naravno, manje od pet puta godišnje može značiti i jednom ili čak nijednom. Redovitije, od pet do deset puta godišnje kazališta i muzeje ipak više posjećuju mlađi ispitanici (43%). Takvih je u starijoj skupini tek 8%. Redovitih je posjetitelja (više od deset puta godišnje) 9% među mladima i 14% među starijima. Očekivano, filmove više gledaju mlađi ispitanici, a televizijske kvizove

i jedni i drugi prate uglavnom povremeno. Mlađi ispitanici prate uglavnom zabavni televizijski program (59%), a stariji informativni (51%).

U daljnjoj raspravi prikazat će se i komentirati rezultati triju testova tako da se uvijek najprije pokažu najveće razlike, a zatim i najveće sličnosti koje su se pojavile među dvjema skupinama ispitanika.

Upotreba vosijanskih antonomazija (test ANT1)

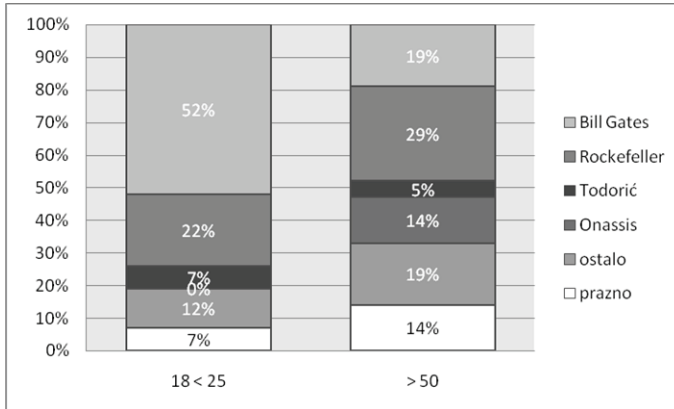
Mlađi i stariji ispitanici najviše su se podijelili u navođenju imena koja bi mogla zamijeniti "zgodna muškarca". Za mlađe ispitanike to je u velikom postotku *Brad Pitt* (39%), a kod starijih se on javlja tek u 8% odgovora. *Apolon* je zastupljen u objema skupinama podjednako, a kod starijih se ispitanika kao zgodan muškarac u 14% slučajeva pojavljuje francuski glumac *Alain Delon* koji je zbog svoje ljepote antonomastički nazivan i *muškom Brigitte Bardot*. Trećina je starijih ispitanika nudila i imena poput *Roberta Redforda* ili *Marlona Branda*, dakle glumaca iz zlatnoga doba Hollywooda. Zanimljivo je primijetiti da su svi ispitanici kojima je *Brad Pitt* zgodan muškarac kao zgodnu ženu naveli *Angelinu Jolie*, svima kojima je zgodan *Ken* zgodna je *Barbie* (*Barbika*), a svi koji su kao antonomaziju u ovome slučaju ponudili *Apolona*, za lijepu su ženu naveli *Afroditu*. Budući da su za jedne ispitanike parovi "zgodan–zgodna" uvijek iz svijeta popularne kulture, a za druge je izvor grčka mitologija, moglo bi se čak govoriti o antonomastičkim parovima koji postoje u svijesti govornika.

Slika 1. Odgovori ispitanika za zadatak "zgodan muškarac" u testu ANT1
Figure 1. The answers for the task "handsome man" in the test ANT1

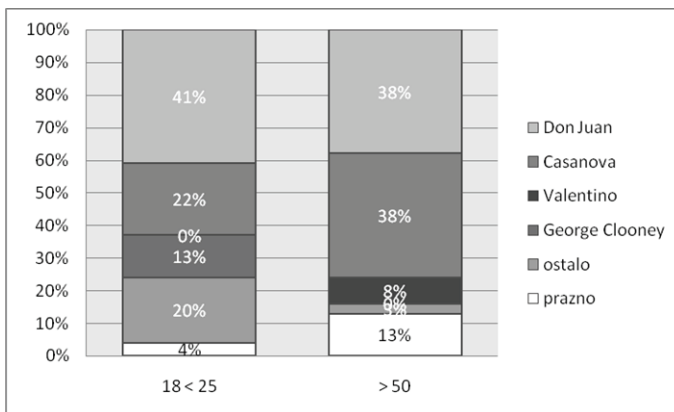
Ime koje zamjenjuje "bogataša" mlađim je ispitanicima *Bill Gates* (52%), a nakon njega pojavljuju se *Rockefeller* (22%) i *Todorić* (7%). Kod starijih ispitanika prevladava pak *Rockefeller* (29%), a zatim slijede *Bill Gates* (19%) i *Onassis* (14%). Bogati grčki brodovlasnik ne pojavljuje se u odgovorima mlađih

ispitanika, dok je starijima njegovo veliko bogatstvo očito ostalo dobro sačuvano u kolektivnom pamćenju.

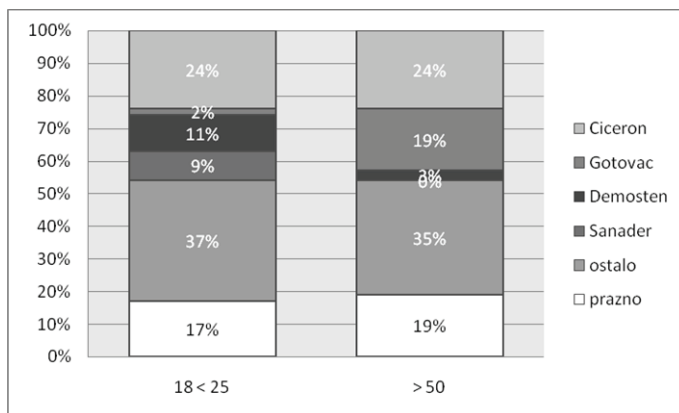
Slika 2. Odgovori ispitanika za zadatak "bogataš" u testu ANTI
Figure 2. The answers for the task "rich man" in the test ANTI

Sličnosti među ispitanicima pojavile su se u antonomazijama za "zavodnika". Obje su skupine podjednako navodile *Don Juana* (mlađi 41%, stariji 38%) i *Casanovu* (mlađi 22%, stariji 38%). Kod mlađih se ispitanika pojavljuje i poznati američki glumac *George Clooney*, a kod starijih jedna od najpoznatijih filmskih zvijezda 1920-ih godina, talijanski glumac i zavodnik *Rudolph Valentino*.

Slika 3. Odgovori ispitanika za zadatak "zavodnik" u testu ANTI
Figure 3. The answers for the task "womanizer" in the test ANTI

Sličnosti su se pojavile i kod "dobrih govornika". Antonomaziju *Ciceron* ponudilo je 24% ispitanika i u prvoj i u drugoj skupini. *Demosten* je zastupljeniji kod mlađih (pet odgovora kod mlađih, a samo jedan odgovor kod starijih). Od hrvatskih govornika pojavljuje se *Vlado Gotovac* i to mnogo više kod starijih ispitanika (19%) nego kod mlađih (samo jedan odgovor). Zanimljivo je da mladi ovdje navode Ivu Sanadera (9%).

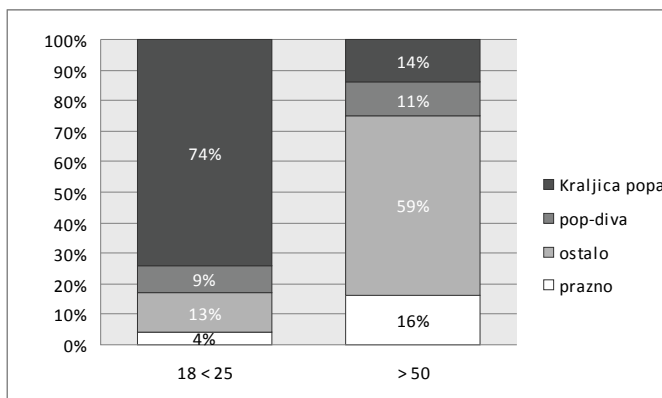
Slika 4. Odgovori ispitanika za zadatak "govornik" u testu ANTI1
Figure 4. The answers for the task "orator" in the test ANTI1

Na pitanje zašto se neka imena pamte, a druga nepovratno i trajno zaboravljaju, tj. zašto su nam neke osobe ili neke njihove karakteristike toliko zanimljive da ih ne zaboravljamo ni nakon mnogo godina, nije lako odgovoriti. Novija je figura oko koje se pleću i preispisuju mreže značenja bivši premijer Ivo Sanader. I stariji i mlađi ispitanici koristili su se njegovim imenom kao antonomazijom za "izdajnika" (uz očekivane *Judu*, *Bruta*, *Kvislinga*). Navodili su ga i kao "lažljivca" (uz *Pinocchija*), ali i kao "dobroga govornika" (uz *Demostena*, *Cicerona* i *Vladu Gotovca*). Veliko je pitanje bi li se i za pet godina dobile iste asocijacije, stoga ne možemo ove slučajeve okarakterizirati kao frazeologizirane, ustaljene antonomazije.

Upotreba antičkih antonomazija (test ANTI2)

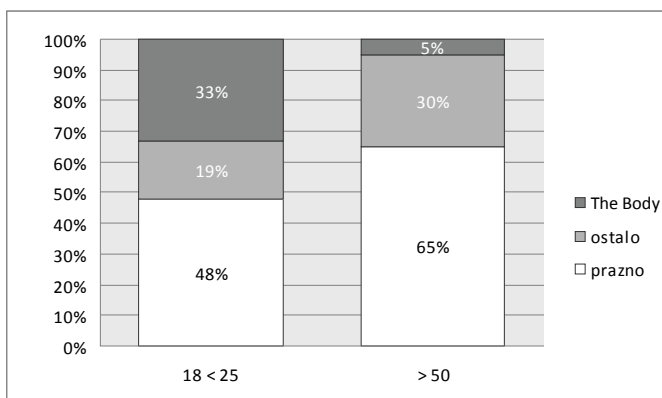
U ovome testu, u kojem se od ispitanika tražilo da ponude antičku antonomaziju za navedeno vlastito ime, neočekivano velike razlike pojavile su se za jednu od najvećih pjevačkih zvijezda današnjice – Madonnu. Čak 74% mlađih ispitanika nudi odgovarajuću antonomaziju *Kraljica popa*, dok je među starijim ispitanicima takvih antonomazija tek oko 14%. To donekle iznenađuje jer ne bismo mogli reći da je Madonna nova pojava u svijetu zabave, a neki od njezinih najpopularnijih albuma pojavili su se 80-ih i 90-ih godina prošloga stoljeća. Sama sintagma *Kraljica popa* pojavila se sredinom 80-ih, čime je Madonna

postala prva zabavljačica koja je ponijela tu titulu, premda su se u međuvremenu pojavljivale *Pop-princeze* (Kylie Minogue i Britney Spears).

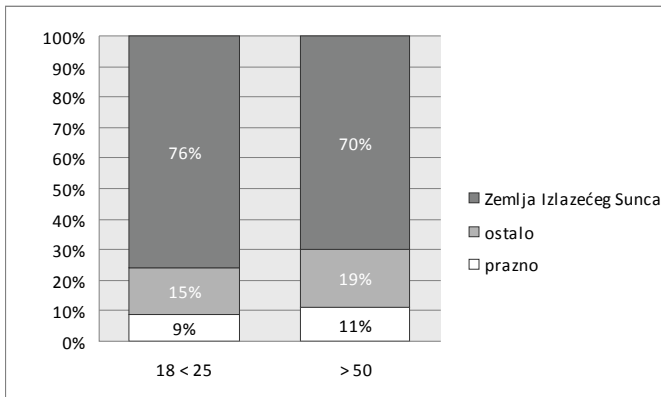
Slika 5. Odgovori ispitanika za zadatak "Madonna" u testu ANT2
Figure 5. The answers for the task "Madonna" in the test ANT2

Velike razlike, no ovoga puta posve očekivane, pojavile su se i u antonomazijama za Elle Macpherson. Mlađi su ispitanici u trećini slučajeva znali da je riječ o australskome supermodelu kojemu je nadimak *The Body*. Među starijima samo ih je 5% ponudilo točan odgovor. Mogući razlog je i taj što je ovdje riječ o antonomaziji na engleskom jeziku. Zanimljivo je da su među mlađim ispitanicima 13 od 15 točnih odgovora dale žene, a u starijoj su skupini sve točne odgovore ponudile žene.

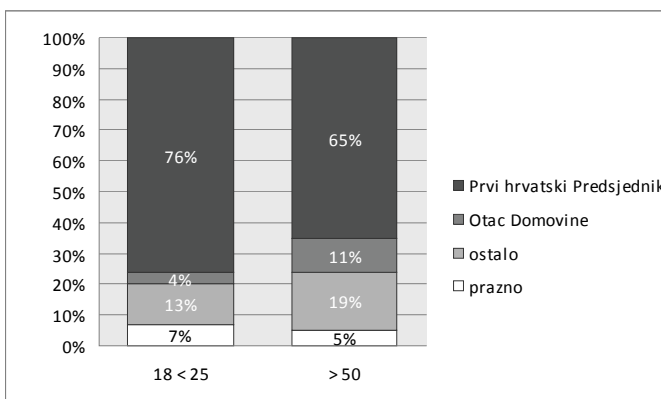
Slika 6. Odgovori ispitanika za zadatak "Elle Macpherson" u testu ANT2
Figure 6. The answers for the task "Elle Macpherson" in the test ANT2

Antonomazija za Japan bila je među najbolje riješenim zadacima. To je bilo i prvo pitanje ovoga testa pa je služilo i kao kontrolno pitanje. Obje su skupine u vrlo visokom postotku odgovorile da je riječ o *Zemlji Izlazećeg Sunca*. Kao primjer velike sličnosti među ispitanicima mogao bi se izdvojiti i Franjo Tuđman. Zanimljivo je u ovome slučaju da je, osim odgovarajuće antonomazije *Prvi hrvatski predsjednik*, čak 11% starijih ponudilo kao zamjenu i *Otac Domovine*, što je inače ustaljena antonomazija za Antu Starčevića i upravo je ona bila ponuđena kao primjer u uputama za rješavanje ovoga testa.

Slika 7.
Figure 7.

Odgovori ispitanika za zadatak "Japan" u testu ANT2
The answers for the task "Japan" in the test ANT2

Slika 8.
Figure 8.

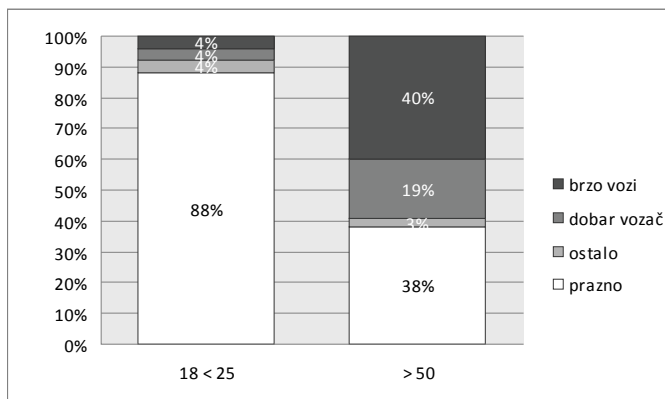
Odgovori ispitanika za zadatak "Franjo Tuđman" u testu ANT2
The answers for the task "Franjo Tuđman" in the test ANT2

U ovome testu tražene su antičke antonomazije za Dražena Petrovića (*Košarkaški Mozart*), Ivu Karlovića (*Div sa Šalate*) i Željka Mavrovića (*Šaka sa Srednjaka*). Sve tri antonomazije toliko su česte u publicističkom diskursu da se očekivao visok postotak točnih odgovora koji bi bili u korelaciji s redovitim praćenjem novina i televizijskog informativnog programa. Neobično, ali ni za jednoga športaša nije bilo više od četvrtine točnih odgovora kod mladih ispitanika, dapače za Dražena Petrovića samo je 11% navelo *Košarkaškog Mozarta*. Ni stariji ispitanici nisu izrazito bolje navodili prave antonomazije, osim kod Željka Mavrovića (35%). Prisjetimo li se i jedne od hipoteza (o očekivanoj muškoj dominaciji na području športa), zanimljivo je vidjeti odnos točnih odgovora između muškaraca i žena unutar ispitivanih skupina. Iako su svaki zadatak muški ispitanici bolje rješavali, nigdje nije postignuta znatnija prevaga (ispitanice su nudile od 25% do gotovo 50% točnih odgovora po zadatku). Dakle, sportske antonomazije nisu "muški teritorij" – njihovo prizivanje i upotreba podrazumijevaju prije svega redovito praćenje tiska i televizije.

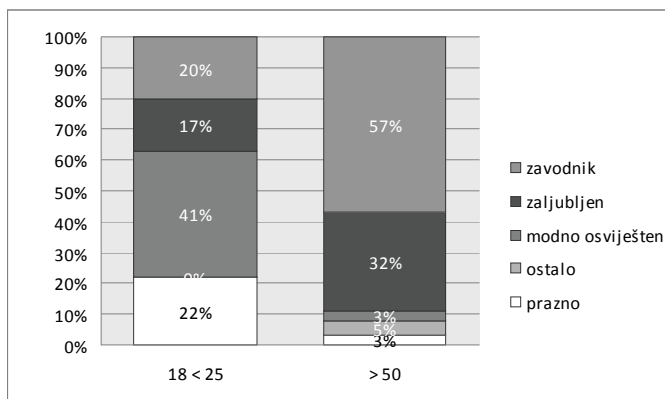
Prepoznavanje vosijanskih antonomazija (test ANT3)

Najveće razlike u odgovorima starijih i mladih ispitanika pojavile su se kod *Fangia*. Juan Manuel Fangio, argentinski vozač Formule 1, držao je rekord u broju naslova svjetskoga prvaka čak 46 godina dok ga konačno nije oborio Michael Schumacher (inače, danas je upravo *Schumacher* antonomazija za "brza vozača", posebice među mladom populacijom). Karakteristiku "brzo vozi" ponudilo je deset puta više starijih nego mladih ispitanika. Ako bismo tome pridodali i karakteristiku "dobar vozač" (19%) imamo vrlo visoko prepoznavanje ove vosijanske antonomazije kod starijih. Iako je prepoznavanje ove antonomazije kod mladih bilo izrazito loše, mora se ipak istaknuti da je četvero ispitanika koji su ovdje dali točan odgovor dobro riješilo i zadatke s *Kvislingom*, *Carusom*, *Lolitom* i *Ivicom Kičmanovićem*, a upravo su ti zadaci bili poprilično loše riješeni u mlađoj skupini.

Kada bi se za nekoga reklo da je *Valentino*, oko 20% mladih ispitanika znalo bi da je riječ o zavodniku, a taj bi odgovor ponudilo čak tri puta više starijih. 17% mladih i 32% starijih reklo bi da je riječ o zaljubljenom čovjeku. Uzrok tome možemo najvjerojatnije pronaći u sve većoj popularizaciji sv. Valentina i njegova dana, Dana zaljubljenih. Najzanimljivije je što je kod mladih prevladao odgovor "modno osviješten" (41%) pri čemu su mislili na popularnoga modnog kreatora Valentina. Od osam ispitanika koji su naveli taj odgovor, samo je jedan bio muškarac.

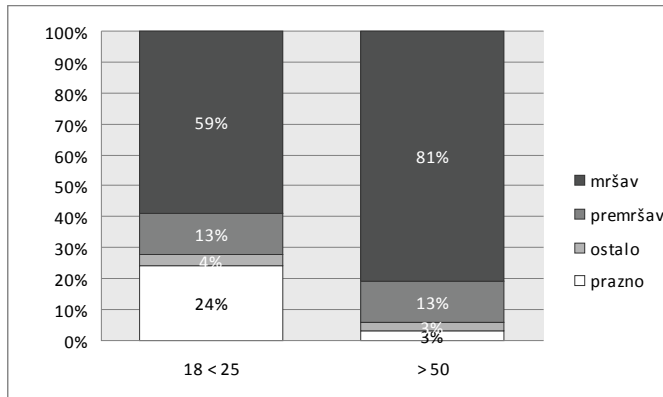

Slika 9. Odgovori ispitanika za zadatak "Fangio" u testu ANT3
Figure 9. The answers for the task "Fangio" in the test ANT3

Slika 10. Odgovori ispitanika za zadatak "Valentino" u testu ANT3
Figure 10. The answers for the task "Valentino" in the test ANT3

Velike su se sličnosti pojavile kod *Twiggy*; legendarna mršavica očito je jednako poznata i starijim i mlađim ispitanicima. Dapače, stariji ispitanici su ovaj zadatak najbolje riješili – čak 94% prepoznalo je ovu iznimno frazeologiziranu antonomaziju. Upravo su rezultati ovoga zadatka potvrdili tezu o širokoj prepoznatljivosti frazeologiziranih vosijanskih antonomazija jer zasigurno većina mlađih ispitanika koji i jesu naveli odgovarajuću karakteristiku nije nužno znala da se radi o manekenki iz 60-ih godina koja se proslavila ne samo mršavošću, nego i nošenjem mini-suknje.

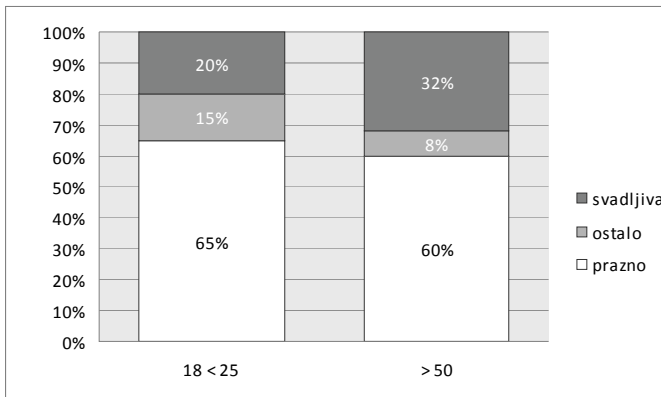

Slika 11. Odgovori ispitanika za zadatak "Twiggy" u testu ANT3
Figure 11. The answers for the task "Twiggy" in the test ANT3

Neobično približavanje dviju skupina dogodilo se kod *Ksantipe* jer su se obje skupine izjednačile po slabom prepoznavanju svadljive i čangrizave Sokratove žene. Iako je riječ o povijesnoj osobi, svjedočanstvo o kojoj donose Platon i Ksenofont, mnogi su ispitanici (i mlađi i stariji) ime jednostavno povezali s grčkom mitologijom. Ipak, stariji ispitanici i u ovome su zadatku pokazali bolje prepoznavanje (trećina točnih odgovora prema petini točnih kod mlađih ispitanika). Ovdje je bitno naglasiti kako su od 12 točnih odgovora ("svadljivica", "oštokondža", "žena oštra jezika" i sl.) tek dva pripadala ispitanicima sa završenom strukovnom školom (17%), a takvih je ispitanika bilo nešto više od trećine (35%) u ukupnom uzorku starijih ispitanika. Sve druge podskupine prema stupnju školovanja bolje su zastupljene u ovome odgovoru nego u ukupnom uzorku (npr. 42% točnih odgovora fakultetski školovanih ispitanika, a ukupnome uzorku bilo ih je 32%). Također, pogledaju li se odgovori tih 12 ispitanika kroz sve testove, onda je vidljivo kako su oni gotovo u pravilu prepoznavali ili upotrebljavali antonomazije koje pripadaju povijesnim i mitološkim izvorištima (npr. *Penelopa*, *Apolon*, *Adonis*, *Afrodita*, *Venera*, *Gromovnik* za Zeusa i sl.).

Posljednji test načelno je osmišljen kao najlakši za rješavanje jer su ispitanici trebali samo prepoznati karakteristiku koju bi zamjenjivalo pojedino vlastito ime. Izbor imena pretpostavljao je da će stariji ispitanici bolje riješiti većinu zadataka, da će kod nekih doći do sličnosti (npr. *Twiggy* i *Metuzalem*), a da će mlađi zasigurno mnogo bolje riješiti zadatak s *Paris Hilton*. Skoro su sve pretpostavke potvrđene, a neke i izrazito (osim uz *Fangia*, omjer 1:10 pojavio se i kod *Alije Sirotanovića*). Jedini posve neočekivan rezultat dobiven je u zadatku s *Lolitom*, gdje je polovica mlađih ispitanika ponudila odgovarajuću karakteristiku

(npr. "maloljetna zavodnica" i "voli starije muškarce"), za razliku od samo trećine starijih. S obzirom da je roman Vladimira Nabokova objavljen još 1955, a slavna Kubrickova ekranizacija nastala sedam godina kasnije, očekivalo se da će ova književna, ali i pop-kulturna antonomazija biti dobro poznata objema skupinama, no ipak bolje starijima.

Slika 12. Odgovori ispitanika za zadatak "Ksantipa" u testu ANT3
Figure 12. The answers for the task "Xanthippe" in the test ANT3

Razlike u upotrebi i prepoznavanju antonomazija

Vosijanske antonomazije učestalije su se upotrebljavale nego antičke, i to neovisno o dobi. Dokaz tomu veći je postotak praznih i pogrešnih odgovora u testu ANT2 nego u testu ANT1. Prvi je razlog zasigurno taj što u prvome testu načelno nije bilo "pogrešnih" odgovora jer je ispitanik mogao navesti ime koje po njegovu mišljenju zamjenjuje ponuđenu osobinu, čime je smanjen i broj praznih odgovora. To zorno pokazuju postoci: u mlađoj skupini bilo je 16%, a u starijoj 20% praznih odgovora. U drugome je pak testu bilo moguće navesti pogrešnu antonomaziju, tj. nefigurativan opis ponuđenog vlastitog imena (npr. za Split su nuđeni odgovori poput *središte dalmatinske županije*, *drugi najveći grad u Hrvatskoj* i sl.), pa tako kod mlađih ispitanika imamo 57%, a kod starijih 63% praznih i pogrešnih odgovora.

Pasivno znanje, odnosno prepoznavanje vosijanskih antonomazija pokazalo se iznimno ovisnim o dobi ispitanika. Postotak praznih i pogrešnih odgovora kod mlađih ispitanika iznosio je 61%, što pokazuje da je ovo bio najteži test za mlade ispitanike. Stariji su pak ispitanici ovdje mogli pokazati svoje iskustvo pa su ponudili tek 38% praznih i pogrešnih odgovora.

ZAKLJUČAK

Provedeno ispitivanje potvrdilo je osnovnu pretpostavku o razlikama u upotrebi i u prepoznavanju antonomazija između mladih i starijih govornika, ali je donijelo i neke nove spoznaje. Dob ispitanika uistinu je ključna za prepoznavanje vosijanskih antonomazija, ali u upotrebi i jednog i drugog tipa sama dob nije presudna. Tako i mladi i stariji dosta dobro koriste vosijanske antonomazije, ali podjednako slabo prizivaju antičke antonomazije.

Kada se uspoređuju razlike i sličnosti u imenima koja mladi i stariji ispitanici nude kao zamjene za određene osobine, pretpostavke su bile valjane. Naime, očito je da su odgovori podložni svojevrstnoj modi. Obje skupine ispitanika u velikom se postotku koncentriraju oko "generacijskih" imena. Tako se stariji izrazito koriste imenima glumaca i glumica, odnosno pjevača i pjevačica koji su im bliski ili po godinama ili su za tu generaciju predstavljali svojevrstne simbole (npr. *Valentino* ili *Caruso*).

Ono što je sasvim sigurno, a bilo je i pretpostavljeno, jest da se biblijska imena, kao iznimno frazeologizirana, podjednako dobro upotrebljavaju ili prepoznaju neovisno o dobi. I mladi i stari tako podjednako upotrebljavaju antonomaziju *Sodoma i Gomora* u značenju "razvratnog mjesta", Isusa Krista podjednako zamjenjuju antonomazijama *Sin Božji* i *Spasitelj*, a znaju i da je *Metuzalem* oznaka za starog čovjeka.

Pretpostavljalo se da će spol ispitanika uvjetovati razlike u antonomazijama iz svijeta športa, odnosno zabave, što je samo djelomično potvrđeno. Športske antonomazije muškarci neznatno bolje upotrebljavaju ili prepoznaju (ali su i činili manjinu u objema skupinama ispitanika), dok su žene iznimno "jake" u zadacima s imenima iz svijeta zabave. Ovdje se ipak ne mogu donositi konačni zaključci jer su zadaci uključivali ili poprilično česte novinske antonomazije ili imena iznimno poznatih i popularnih športaša, glumaca ili manekenki. Može se pretpostaviti da bi za nešto manje popularne športaše ili rjeđe korištene antonomazije odgovori muških ispitanika bili znatno bolji.

Posljednja, i u potpunosti potvrđena pretpostavka jest ona o povezanosti između stupnja školovanja te upotrebe i prepoznavanja mitoloških i povijesnih antonomazija. Iako su ti zadaci u pravilu bili najteži za obje skupine (velik broj praznih ili pogrešnih odgovora), i među mladima i među starijima bolje su ih rješavali ispitanici s višim stupnjem školovanja. Naravno, sama obrazovanost nije nužna, ali često se pokazala indikativnom upravo kod ove skupine antonomazija.

Na kraju se može reći kako je ovo maleno istraživanje ponajprije pokazalo da je antonomazija, premda kao zaseban trop prepoznata i opisana još u antici, i danas jedna od najživljih retoričkih figura. Ona sažima izraz istodobno mu dajući dubinu. Neizmjenjiva je i njezina važnost u prenošenju i pohranjivanju određenih imena u kulturnome pamćenju, što njihovim nositeljima daje svojevrstnu besmrtnost.

REFERENCIJE

- Bagić, K.** (2010). Imena koja (se) pamte. *Vijenac*, XVIII, 423, 7.
- Benčić, Ž.** (1995). Antonomazija. U Ž. Benčić i D. Fališevac (ur.), *Tropi i figure*. Zagreb: ZAZNOK.
- Botica, S.** (1995). *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*. Zagreb: v. n.
- Cuddon, J. A.** (1999). *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin Books.
- Drews, L.** (1992). Antonomasie. U G. Ueding (ur.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik, A-Bib* (sv. 1). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dumarsais, C. C., Fontanier, P.** (1967). *Les tropes*. Ženeva: Slatkine reprints.
- Holmqvist, K., Pluciennik, J.** (2010). Princess antonomasia and the truth: Two types of metonymic relations. U A. Burkhardt i B. Nerlich (ur.), *Tropical Truth(s)*. Berlin / New York: De Gruyter.
- Kvintilijan, M. F.** (1984). *Obrazovanje govornika: odabrane strane*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Lanham, R. A.** (1991). *A Handlist of Rhetorical Terms*. Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press.
- Lausberg, H.** (1990). *Elemente der literarischen Rhetorik*. Ismanig: Max Hueber Verlag.
- Matešić, J.** (1993). Frazemi s komponentom vlastitog imena u hrvatskom jeziku. *Filologija*, 20-21, 293-297.
- Meyer, M., Carrilho, M. M., Timmermans, B.** (2008). *Povijest retorike od Grka do naših dana*. Zagreb: Disput.
- Mirković, N.** (12. prosinca 2010). Mirjana Sanader, zaljubljena u moć i muža: Je li poput neke Lady Macbeth znala sve? *Jutarnji list*. Zagreb. Preuzeto s <http://www.jutarnji.hr/mirjana-sanader/910672/>. Datum posljednjeg pristupa 15. veljače 2011.
- Mršić, D.** (2000). *Eponimski leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska. *Nedjeljom u 2* (9. siječnja 2011) Preuzeto s [http://www.hrt.hr/index.php?id=48&tx_ttnews\[backPid\]=38&tx_ttnews\[t_news\]=100771&cHash=75c0f7f22a](http://www.hrt.hr/index.php?id=48&tx_ttnews[backPid]=38&tx_ttnews[t_news]=100771&cHash=75c0f7f22a) Datum posljednjeg pristupa 15. veljače 2011.
- Popović, T.** (ur.). (2007). *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos art.
- Raguž, D.** (1979). Vlastita imena u frazeologiji. *Onomastica Jugoslavica*, VIII, 17-23.
- Ribarova, S.** (2001). Frazemi s biblijskim osobnim imenima u češkom i hrvatskom jeziku. *Riječ*, VII, 1, 71-76.
- Škarić, I.** (2008). *Temeljci suvremenoga govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Škiljan, D.** (prir.). (2003). *Leksikon antičkih termina*. Zagreb: Antibarbarus.

Ana Grgić, Davor Nikolić
Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb
Croatia

THE USE AND THE RECOGNITION OF ANTONOMASIA – THE COMPARISON BETWEEN YOUNGER AND OLDER SPEAKERS

SUMMARY

Classical rhetoric and poetics used the term antonomasia to denote the substitution of any appellative, epithet or periphrasis for a proper name. Since the 17th century, under the influence of the Dutch rhetorician Gerardus Vossius, antonomasia has also been defined as the use of a proper name to denote a class of person or thing. Therefore this latter type is called Vossian antonomasia, as opposed to the classical one. Classical antonomasia uses appellative that in certain culture unambiguously refers to the replaced proper name (e.g. Philosopher for Aristotle or Lord for God). Periphrasis of the same status can also be used (e.g. city under Marjan for Split or hero of Szigetvár for Nikola Šubić Zrinski). Vossian antonomasia, on the other hand, denotes a trope which transfers one key trait of the particular proper name (e.g. Juda's betrayal, Twiggy's thinnes or obscenity of Sodom and Gomorrah) to persons, places or events that share the same trait. This type of antonomasia relies on collective cultural memory of archetypal mythological, historical, biblical and literary characters or places (proper names in general). In contemporary culture, such antonomasias are constructed upon proper names of the popular culture (film, television, sport, music). Since the vossian antonomasias imply knowledge of connections between replaced traits and proper names, they tend to become phrases. Long-term use of certain antonomasias creates eponyms. The purpose of this research was to point out to similarities and differences in the way in which older and younger speakers use both types of antonomasias. The test was conducted by using a questionnaire that contained three different tests. The research confirmed the initial hypothesis that the two groups will demonstrate some differences in the use of contemporary proper names and similarities in the names derived from the Bible. The analysis has shown that there are also education-related differences in the use and the recognition of historical and mythological antonomasias.

Key words: *rhetoric, trope, antonomasia, phrase, eponym*
